

Формування читацьких компетенцій на уроках української літератури в 5 класі

Світлана Паламар,

кандидат педагогічних наук,

завідувач лабораторії літературної освіти

Інституту педагогіки НАПН України

У статті розглядаються психолого-педагогічні умови формування читацьких компетенцій і читацького інтересу учнів 5 класу на уроках української літератури.

Ключові слова: художній текст, читання, читацький інтерес, компетентність, читацькі компетенції, теоретико-літературні поняття.

Читання завжди було в центрі уваги вчителів-словесників. Нині ця проблема ще більш загострилася. В умовах розвитку інформаційних технологій телевізор, комп'ютер, електронні ігри спричинили згасання інтересу учнів до художнього слова, що негативно позначається на їхньому подальшому житті. Читачі відрізняються від нечитачів рівнем розвитку інтелекту. Діти, які читають, здатні швидше схоплювати ціле, знаходити правильне рішення у складній ситуації, мають більший обсяг пам'яті, активну творчу уяву, володіють літературним мовленням, точніше формулюють думки, більш самостійні в судженнях і поведінці.

Таким чином, формування читацьких компетенцій школяра є актуальною педагогічною проблемою, яка потребує осмислення, аналізу та комплексного підходу до її розв'язання. Читацька компетенція може бути умовно визначена як здатність до мобілізації та застосування комплексу специфічних особистісних, когнітивних та естетико-комунікативних механізмів з метою організації та реалізації ефективної естетичної взаємодії з художнім твором. Відповідно процес формування читацької компетенції має передбачати взаємопов'язаний розвиток когнітивно-діяльнійсній та емоційно-естетичнійсній сфер читача.

У психології, педагогії, естетиці та методиці літератури проблема дослідження окремих аспектів читацької діяльності є достатньо вивченою. Зокрема, в роботах вітчизняних учених висвітлюється питання готовності учнів до читацької діяльності та проблема пріоритетних критеріїв читацького розвитку (В. Зольникова, Л. Беляєва, В. Кан-Калик, В. Хазан); розглядається визначення рівнів читацького розвитку з огляду на здатність читача цілісно осягнути естетичну природу художнього твору (В. Маранцман, Т. Чирковська, І. Левшина, Т. Полозова); встановлюється залежність розвитку комунікативної активності читача від загальних закономірностей навчально-пізнавальної діяльності та суттєвих особистісних факторів (Т. Пахомова, О. Слижук). Послідовний розгляд кожного з названих підходів до критеріїв розвиненості читацької діяльності надає змогу більш глибокого та цілісного розуміння закономірностей читацької еволюції і сприяє розробленню методичних засад для визначення рівнів сформованості читацьких компетенцій. Володіння читацькими компетенціями передбачає високий рівень розвитку як інтелектуальних, так і художніх здібностей людини. Виникає питання: наскільки така суттєва вимога відповідає реальній ситуації розподілу здібностей і якими мають бути

основні критерії читацького розвитку для встановлення повноцінної естетичної взаємодії з твором? У науково-методичній літературі проблема готовності до літературної комунікації та пріоритетних критеріїв розвитку читацького розв'язується по-різному. Традиційним є погляд, згідно з яким повноцінне сприйняття художньої літератури вимагає від читача певних інтелектуальних зусиль та розвитку художньої уяви.

В. Зольникова асоціює норму читацької готовності до літературної комунікації з типом школярів, які мають здатність до інтегрального художньо-аналітичного сприйняття художньої літератури [1]. Менш готовими до літературної комунікації вважаються учні з розвиненим логічним мисленням, з достатнім рівнем сформованості умінь аналізу і синтезу, узагальнення, абстрагування та «...учні з художнім або суб'єктивно-експресивним типом сприйняття» [1].

Л. Беляєва моделює норму читацької діяльності як «оптимальне естетичне сприйняття» [2]. Готовність до оптимального естетичного сприйняття реалізується на рівні мотивів, настанов, інтересів, стимуляторів і виявляється у наявності специфічно високих критеріїв оцінки твору і глибинного переживання його післядії. Зокрема, в оптимальному естетичному сприйнятті показниками післядії твору є «...естетична насолода, катарсис, інтелектуальне й емоційне піднесення; тривале розмірковування; різнобічне зіставлення з власними думками, почуттями; задоволення основних мотивів; нерідко неодноразове перечитування» [2]. Іншими критеріями читацького розвитку і відповідно іншими типами сприйняття вважають «сприйняття шару фактів», «розумове пізнавальне сприйняття», «емоційне сприйняття, яке ґрунтується на суб'єктивних асоціаціях», «поверхневе сприйняття всіх компонентів твору» [2].

В. Кан-Калик та В. Хазан називають пріоритетним напрямком читацького розвитку емоційно-художній. Показниками емоційно-художнього розвитку є:

— яскраві та стійкі конкретно-наочні уявлення, що виникають у процесі сприйняття художнього твору (як у його власне рецептивній, так і в пострецептивній стадії);

— численність асоціативно-образних зв'язків, які оживляються роботою творчої уяви в момент художнього сприйняття і після нього;

— художня чутливість, що проявляється як реагування на емоційний світ художнього твору;

— гострота чуттєвого сприйняття художньо-образного слова;

— «почуття стилю» (здатність розрізняти несхожі творчі манери художників);

— вміння керувати власними художніми емоціями (налаштування на потрібний емоційно-художній тон, експресивний вияв естетичних переживань та ін.) [3].

У новій програмі з української літератури компетентнісний підхід визначено на рівні надпредметних (соціальних, мотиваційних, функціональних) компетентностей, однак не названо предметних компетентностей; не виділено в програмі й читацької компетентності, головної, що має формуватися під час вивчення літератури в школі.

Предметна компетентність пов'язана зі специфічними для предмета «українська література» вміннями і навичками. Відтак головним завданням літератури як шкільного предмета є формування читацької компетентності – здатності до творчого читання, засвоєння художнього твору на особистісному рівні, вміння вступати в діалог «автор-читач», перейматися думками і почуттями героїв, відзначати й оцінювати переваги мови художніх творів; користуватися основними літературознавчими поняттями. Загалом читацька компетентність формується шляхом читання художніх творів, їх аналізу, відтворення елементів тексту, створення власних висловлювань тощо.

Проблема формування читацьких компетенцій учнів стала предметом дослідження низки робіт відомих авторів, які розкривають її окремі аспекти на різних етапах шкільної літературної освіти. Питання художнього сприймання твору учнями досліджували О. Нікіфорова, Н. Молдавська, Л. Жабицька.

Окремі аспекти проблеми знайшли відображення у роботах Є. Пасічника, С. Пультера, Г. Токмань, А. Ситченка та ін. Синтетичний за своїм характером феномен читацьких компетенцій розглядається в них з різних позицій і розкриває окремі сторони проблеми – від первинного сприйняття твору до розуміння естетичної функції мистецтва слова.

Нові освітні технології, осмислення їх ролі у формуванні в учнів літературної компетентності стали вимогою часу. Відповідно до цього важливо визначити психолого-педагогічні умови вивчення літературного твору:

врахування сформованих умінь виразного читання у початковій школі;

створення на уроці емоційної атмосфери, яка відповідає характеру вивчуваного твору;

поєднання читання художнього тексту з аналогічною роботою, засвоєнням елементів теорії літератури.

Читання містить мотиваційно-орієнтувальний, виконавський і контрольний-оцінювальний вид навчально-пізнавальної діяльності учнів 5-го класу. Основними показниками, за якими визначається повнота і глибина розуміння і засвоєння тексту, є:

обсяг одержаної з тексту інформації;

усвідомлення складових частин художнього тексту, які несуть у собі основне смислове навантаження;

узагальнення і висновки з прочитаного літературного твору, які свідчать про засвоєння його змісту.

Розвиток пізнавальних можливостей п'ятикласників, самостійність суджень, формування умінь ставити запитання до прочитаного – найважливіші складові читацької компетентності.

Основу змісту літератури як навчального предмета становлять читання і текстуальне вивчення художніх творів, що складають золотий фонд української класики. У 5–6 класах формуються уявлення про специфіку літератури як мистецтва слова, умінь усвідомленого читання, здатності спілкуватися з художнім світом тво-

рів різних жанрів. Під час відбору текстів враховуються вікові особливості учнів, інтерес яких в основному зосереджений на сюжеті і героях твору. У цей період продовжується робота з удосконалення навичок виразного читання, розвитку сприйняття літературного тексту, формування умінь читацької діяльності, виховання інтересу до читання та книги, потреби в спілкуванні зі світом художньої літератури.

Визначено коло теоретико-літературних понять, якими мають оволодіти п'ятикласники відповідно до вимог навчальної програми з української літератури (автор, тема, герой художнього твору; епітет, порівняння, гіпербола, літота; сюжет і композиція; пейзаж, портрет, інтер'єр). Уміння розрізняти ці поняття, користуватися ними безпосередньо впливає на формування в учнів середньої ланки основ читацької компетентності, кінцевою метою якої є діалог «автор-читач». Адаже для того, щоб діалог відбувся, письменник і читач повинні говорити однією мовою, якої школяра треба навчати на уроках літератури, вчити осягати різницю між світом художнього твору і світом реальним, мистецтвом і життям, вчити бачити «штучність» літератури, художню умовність. Лише в процесі такого спілкування, освоюючи мову мистецтва, учень відтворює авторську модель світу, втілену в художньому образі. Саме відтворює, а не засвоює: адже на відміну від ідеї, образ світу засвоїти можна. Художній текст дає змогу поглянути на світ очима іншого, дає можливість «проходження не пройдених доріг». Отже, у процесі організованого спілкування з художнім текстом учень співвідносить образ світу, зображений у літературі, зі своїм образом світу і висловлює до нього своє ставлення, тобто створює свою інтерпретацію прочитаного, осмислює художній твір як особисто значущу цінність.

Формування читацьких компетенцій передбачає такі види діяльності з освоєння змісту художніх творів і теоретико-літературних понять:

— творче читання художніх творів різних жанрів; виразне читання художнього тексту;

— різні види переказу (докладний, стислий, вибірко-вий, з елементами коментаря, з творчим завданням);

— відповіді на запитання, що засвідчують розуміння змісту твору;

— складання планів і написання творчих робіт за літературними творами і на основі життєвих вражень;

— цілеспрямований пошук інформації на основі знання її джерел та вміння працювати з ними.

У процесі цієї роботи вчитель стикається з цілою низкою суперечностей:

— між зниженням загальної культури в суспільстві і необхідністю формування ціннісного ставлення до читання;

— між зниженням інтересу до читання у дітей та необхідністю підтримувати стійкий емоційний інтерес до літературного читання;

— між недостатньою кількістю навчальних годин і надмірною кількістю творів, пропонованих для текстуального вивчення.

Головне завдання вчителя на уроках літератури – формування у школярів читацького інтересу. Серед учнів 5 класів двох київських шкіл нами було проведено анкетування з метою виявлення читацького інтересу школярів.

П'ятикласникам були запропоновані запитання:

1. Чи любиш ти читати?

2. Чи читаєш ти твори, які не увійшли до шкільної програми?

3. Як ти вважаєш, чи повинен вчитель давати список літератури, рекомендованої для «вільного» читання?

4. Що або хто є для тебе орієнтиром у виборі книжок для вільного читання?

5. Хто з літературних героїв є твоїм улюбленим і чому?

6. Хто твої улюблені письменники?

В анкетуванні брали участь 60 школярів. Результати показали:

- взагалі не люблять читати 12 осіб (20%);
- читають, «коли є вільний час» – 14 осіб (23%);
- «зрідка» – 15 осіб (25%);
- «коли змушують» – 18 осіб (30%);
- 19 із 60 (32%) читають, щоб виконати завдання з літератури.

• Улюблену книжку змогли назвати не всі. Переважна більшість творів – зі шкільної програми – це, зазвичай, казки.

• Улюбленими письменниками учні називають І. Франка, Є. Гуцала, Гр. Тютюнника, твори яких вивчаються за шкільною програмою.

Анкетування, а також бесіди з учнями засвідчили, що перевага віддається перегляду телевізійних програм, комп'ютерним іграм, зустрічам з друзями. Більша частина учнів дізнаються про зміст книжки з фільму або мультфільму.

У практиці вчителів-словесників переважають такі способи збудження інтересу до читання художньої літератури:

- читання або короткий переказ зав'язки або кульмінації;
- знайомство з незвичайним літературним героєм;
- привернення уваги до книжки за допомогою ілюстрацій;
- коротка розповідь про цікаву історію написання твору, долю письменника;
- повідомлення читацького враження від книжки самого вчителя;
- привернення уваги до важливої, актуальної, хвилюючої проблеми або героя твору;
- повідомлення полярних думок про книжку, висловлених літературними критиками, самими учнями.

Чимало вчителів проводять літературні п'ятихвилинки. Знайомство з новою книжкою може відбуватися у формі рекомендації-розповіді про неї, читання найцікавіших епізодів, читання з продовженням на наступних уроках. Згодом проведення п'ятихвилинки можна доручити учням, і це чудово, коли у дитини з'являється нагальна потреба поділитися прочитаним з однокласниками і вчителем.

Таку ж мету передбачають підсумкові уроки в кінці чверті, коли учні звітують про самостійне читання за чверть, оцінюють якість і кількість прочитаного, діляться своїми читацькими враженнями, рекомендують цікаві новинки для читання однокласникам. На цих уро-

ках наочно демонструється розвиток читацьких інтересів учнів або їх відсутність.

Учителі часто використовують творчі завдання, які сприяють формуванню читацького інтересу школярів, вихованню вдумливого, уважного читача. Серед них:

— прогноз можливого змісту літературного твору (робота з заголовком);

— розповідь «Що б я зробив на місці літературного героя»;

- лист герою;
- переказ від імені героя, героїні;
- робота над афішею, ескізами костюмів і декорацій.

Цікаві творчі завдання підсилюють прагнення учнів-читачів проникнути у творчу лабораторію письменника, концентрують увагу на сюжеті, стилі твору, його композиції, образах, вчать школярів уважно читати, з повагою ставитися до великих майстрів слова, що надалі, безумовно, допомагає їм в осмисленні та аналізі цілого кола літературних проблем.

Уроки позакласного читання також сприяють розширенню читацького кругозору учнів, що корисно в будь-якому випадку. Чим більше читають і знають учні, тим більше шансів, що вони зможуть знайти своє в літературі.

Взагалі, в дитячому та підлітковому віці всі засоби залучення до читання хороші, і тут особливу роль відіграє спільна діяльність сім'ї та школи (участь батьків у позакласних заходах та їх підготовці, присутність батьків на уроках літератури, допомога в пошуках і поширенні літературних текстів, відродження традицій сімейного читання).

Формування учня-читача – складне завдання. Читацькі інтереси залежать і від ставлення до книжки в сім'ї, від віку читача й рівня його літературного розвитку, від книжок, якими він цікавиться, від однолітків і товаришів. Але незважаючи на все це, провідна роль належить вчителю-словеснику й уроку літератури.

Література

1. Зольникова В. И. Самостоятельная работа учащихся над литературным произведением в 8 классе: Пособие для учителя / Под. ред. Н. Д. Молдавской. — М.: Просвещение, 1978. — 74 с.

2. Беляева Л. И. К вопросу о типологии читателей // Проблемы социологии и психологии чтения. — М.: Книга, 1975. — С. 143—161.

3. Кан-Калик В. А., Хазан В. И. Психолого-педагогические основы преподавания литературы в школе: Учебное пособие. — М.: Просвещение, 1988. — 255 с.

4. Зимняя И.А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект) / И. А. Зимняя // Высш. образование сегодня: реформы, нововведения, опыт: журнал. — 2006. — №8. — С. 20—26.

5. Колесов В.П. О классификации компетенций / В.П. Колесов // Высш. образование сегодня: реформы, нововведения, опыт : журнал. — 2006. — № 2. — С. 20—22.

6. Ценкова Е. Н. Формирование познавательных интересов школьников в процессе освоения курса «Мировая художественная литература». Автореф. дисс.к.п.н. — М. — 2001. — 22 с.

Светлана Паламар. Формирование читательских компетенций на уроках украинской литературы в 5 классе

В статье рассматриваются условия формирования читательских компетенций и читательского интереса учащихся 5 класса на уроках украинской литературы.

Ключевые слова: художественный текст, чтение, читательский интерес, компетентность, читательские компетенции, теоретико-литературные понятия.

In this article the problem of the formation of readers and reader interest competencies of students in class 5 classes Ukrainian literature.

Keywords: artistic text, reading, reader interest, competence, competence readers, literary-theoretical concepts.